

5. Természetesen a szentlélekkel való meggazdagodásnak emberi oldalai, feltételei is vannak. A megszentelődés olyan folyamat, amit önmagunkban mi végzünk el, nekünk kell megnyitni értelmünket, szívünket, formálni akarunkat, s mindezeket azért tudjuk tenni, mert Isten mindezekre adott képességeket. A megszentelődés folyamata tulajdonképpen akarunkat ráhangolása az isteni akaratra, mégpedig olyan mértékben, hogy az Ő akarata bennünk és rajtunk keresztül működhessen. A „ráhangolás” kiváló alkalmi lelki elmélyülés, az önvizsgálat, az imádkozás és a jócselekedetek gyakorlása.

A jézusi tanítás és életvitel is segít minket a szentlélek adományainak felismerésében és megragadásában. A jézusi mérce nem jelenti akarunkat alárendelését vagy éppen feladását, hanem egy tudatosult szabad vágyódást a tökéletesebb élet iránt, a vallás nyelvén szólva, Isten akaratában való tudatosulást. Maga Jézus is erre figyelmeztetett: „...mert nem a magam akaratát keresem, hanem annak az akaratát, aki elküldött engem” (az Atyáét) (Jn 5,3/b).

Konklúzióként: a szentlélekre nekünk, unitáriusoknak is szükségünk van, nem azért, mert egy nagyon gyakori bibliai fogalmat kell megmagyaráznunk, értelmeznünk, hanem azért, mert élővé, elevenné, buzgóvá teszi vallássosságunkat. A vallás általa lesz empátia, és nem felszínes, külső, kultikus megnyilvánulás életünkben.

Nagy tévedés lenne visszatartani magunkat mindattól, amit Isten nekünk adni akar, vagy nem figyelni arra, vagy felcserélni vagy helyettesíteni az Ő adományait az élet múlandó adományaival. Kempis Tamás találó szavaira figyeljünk: „Tartsd szívedet szabadon, s emeld Istenhez”. Csak így áradhat szívünkbe Isten szeretete a szentlélek által az apostol szerint is: „mert szívünkbe áradt Isten szeretete a nekünk adott szentlélek által” (Róm 5,5).

TÓTH ZOLTÁN

A SZABADSÁG FILOZÓFUSA

Sipos Pál liberális teológiája

Sipos Pál (1759-1816) a magyar filozófiai és teológiai gondolkodás - véleményem szerint - kellően nem méltányolt alakja. Sárospataki professzor, majd református lelkész, aki egész életében kérlelhetetlenül ragaszkodott a felvilágosodás dogmaellenességéhez, a szabad filozofáláshoz; akkor, amikor kortársai, a Szent Szövetség és a református ortodoxia újra támadásba lendültek a szabad szellem elfojtásáért. Írásomban főként szerzőnk teológiai nézeteit vizsgálom, de ehhez elengedhetetlenül fontos előbb a magyar felvilágosodás-olvasatokat és legjelentősebb gondolkodóinkat röviden áttekinteni.

Benkő Samu megállapítása szerint hazánkban a felvilágosodás e három kérdése a legjelentősebb: a toleranciaelv, a természettudományos érdeklődés fokozódása és az anyanyelvűség térhódítása. Ezek a szempontok természetesen sok esetben fedik egymást, hiszen a kor prédikációi és halotti beszé-

dei sok esetben természettudományos felfedezéseket, technikai találmányokat ismertettek tudományos alapossággal.

Erdély, ahol szerzőnk született, a toleranciaelvet tette először magáévá, hiszen itt nagy hagyományai voltak a szabadelvűségnek (gondoljunk az 1568-as tordai vallásszabadság-deklarációra).

Igen hamar ismertté vált Pierre Bayle (1647-1706) *abszolút* vallási türelme, akit elveiért Verestói György (1698-1765) református püspök és Intze István (1679-1776) marosvásárhelyi professzor szóban és írásban egyaránt kárhoztatott. Legjelentősebb követője, Hermányi Dienes József (1699-1763) azonban toleranciaelvé mellett kritikai racionalizmusát is magáévá tette, s ezért az egyébként jeles tudományterjesztő Gombási István lelkész „*A rágalmazásról*” írt prédikációjában keményen ostromozta.

Az ugyancsak gyorsan elhíresült Locke (1632-1704) tanrendszere erősen katolikusellenes; Samuel Pufendorf (1632-1694) német tudós pedig a vallást kizárólag az egyéni szabadságjogok közé utalja, s megtagadja az egyéntől a szabad vallásválasztás és -alapítás jogát.

Mindhárom fentebb említett nyugat-európai szerző hatása érezhető az erdélyi irodalmiságban. Köleséri Sámuel (1663-1732) teológiai és orvosdoktor, főkormányiszéki tanácsos például 1709-es Gardenius-fordításának (*Theologica pacifica*) előszavában a béke szeretetét mint felekezetegyesítő erőt ünnepli. Mostohafia, Lázár János (1703-1772) Marburgban Christian Wolff (1679-1754) hallgatója és *albérlője* volt, de mestere filozófiájából csupán a vallási türelem eszméjét sajátította el, noha később Habsburg-hű pietista hivatalnokként tevékenykedett. Teleki József (1738-1796) Nyugat-Európát járva, felkereste Voltaire-t és Rousseau-t, s hatásukra válik a vallási türelem harcosává. Bár Voltaire ateizmusát röpiratban bírálja, drámái nagy erényeként ünnepli a vallásszabadság eszméjét. A fentebb említett Verestói György csupán a keresztényekre tartja érvényesnek a vallási türelmet, hiszen neveltetése és gondolkodásmódja az észalapon szervezett keresztény világ utópiájára predesztinálja.

Szociológiai, történelmi (és mint láttuk: irodalmi) tény, hogy a felvilágosodás eszméit elsőként recipiáló erdélyi értelmiség túlnyomó többségében papokat, lelkészeket tömörít. Ők, bár gyakran éveket töltöttek külföldi (főként német) egyetemeken, hazatérve bele kellett, hogy hajtsák fejüket az egyházi szolgálat kemény, visszahúzó igájába. Ez sokszor nem volt zökkenőmentes, gondoljunk Tolnai Dali János és társai Angliából importált pietizmusának vereségére. Tanulmányaiktól, a vallásos világnézetet alapjaiban megrázó természettudományos felfedezésektől természetesen nem függetlenít(h)ették magukat, s ezek az újdonságok *prédikációs kötetekben* válnak publikussá. E tendencia alól az egyébként ortodox meggyőződésű papok, püspökök sem kivételek: Verestói egy 1755-ös nekrológiájában tudományos érvekkel cáfolja bármely „FEGYVER ELLEN VALÓ ORVOSSÁG” létét; Gombási egyik prédikációs kötetében az elektromosság kutatásának eredményeiről tudósít; Vári Mihály (1672-1723) szatmári esperes lánya halála apropóján 1716-os emlékkönyvében a villámlás okozta károk elkerülhetőségének módozatait taglalja (ti. gyermekét villám sújtotta halálra).

Ezek a tudós papok (mint láthattuk) egyházi hivatásuk okán is *evidenciaként* állították Isten létét, noha a vallási hiedelemrendszer éppen az általuk propagált tudományos felfedezések tették egyre kérdésesebbé. Mivel ezt nagy valószínűséggel ők maguk is látták, egyre mérgesebb, harcosabb kirohanásokkal próbálták védekezni az ateizmus és a deizmus különböző formái ellen. Tudták, hogy ez az „új vallás” csupán a művelt rétegekből „szedi áldozatait”, de azt is tudhatták, hogy ha csupán egyetlen réteget is megfertőz az új felfogás, akkor könnyedén terjedhet tovább az egész társadalomra. Így tudós papjaink inkább a felvilágosodás nyújtotta kritikai racionalizmust részesítették előnyben, melynek teológiai vonulatát majd csupán a XX. század elején induló barthiánus Ige-teológia hatástalanítja.

Sipos Pál tudósként és íróként egyaránt híressé vált. Szerepe volt ebben jóbarátjának, a legnagyobb irodalomszervezőnek, Kazinczy Ferencnek is, aki évtizedeken át bátorította egyébként szerény, visszahúzódo természetű barátját. (A másik mentor a már öreg Aranka György volt, aki azonban nem tudta követni az író-filozófus magasröptű eszmevuttatásait, így kapcsolatuk rövid idő múltán megszakadt.) Kazinczy tervezte eredetileg barátja életrajzának és összes munkáinak megjelentetését, de erre nem került sor. Jancsó Elemér kutatásaiból tudjuk, hogy Sipos jelentős szabadvésműves tevékenységet is folytatott a műveltség terjesztése érdekében. Filozófiai munkásságát Bartók György és Tavaszy Sándor kutatta, majd Makkai Ernő, a II. világháborúban fiatalon elhunyt legjelentősebb magyar Fichte-követő. Sipos munkásságának napjainkban is van mondanivalója. Ki volt hát ez a ragyogó matematikus, filozófus, író és pedagógus, akiről manapság oly keveset hallani?

Tanítványa, Ponori Thewrewk József mestere halála után megírta életrajzát, melyben szimpatikus külső-belső tulajdonságait megörökítette. Tőle tudjuk, hogy Sipos „természetére nézve modestus, egyszerű, félénk; gyenge, de nyájas szavú; piperétlen öltözetű, egyenes járású. [...] a tudományos dolgok és mesterségek közül a hámulásig mélylátó. [...] Emlékező tehetsége csudált volt, sok deák főrangú író betéve tudott. [...] Anyanyelvén kívül tudott görögül, deákul, franciául és németül, de ezeket mint a tudományok kulcsait okosan használta, az ezen a nyelven írt, választott munkákat szorgalmasan olvasván, maga eredetileg dolgozott.” Fontos információ számunkra (bár ez gondolataiból is kitetszik), hogy nem volt Bildungsphilister! Kiváló enyedi matematika professzora, a Németországot járt Kováts József (1732-1795) fedezte fel. Sipos 1774-ben került a retorikai osztályba, ahol kitűnő tanulóként tartották számon. 1775-ben lett tógás diák, akkor került Kováts keze alá. Tanulmányai befejezése után a Naláczy családnál nevelősködött Bábólnán, ahonnan 1783-ban került a szászvárosi partikula rektorságába. Ez idegölő iskolaszervezési és pedagógiai feladatot jelentett, hiszen szüntelen tanított és tanult, éjjelente öt óra alvást engedélyezett magának. Mivel szimpatizált az iskolai színjátszással, egyszer iskoladrámát is írt diákjai számára. Rektorkodása után Kováts ajánlására Teleki József (1777-1816) nevelője lesz, s Szirákon, a Teleki-kastélyban írja első matematikai dolgozatait.

1791-ben külföldre, az Odera menti Frankfurtba utazik, ahol korábbi művei elismeréseképpen professzorai 1793-ban adjunktusi címmel jutalmaz-

zák. Innen Göttingenbe utazik. 1793 és 97 között Bécsben nevelősködik, s '93-ban a bécsi *Magyar Muzsában* Aeneis-fordításának részleteit jelenteti meg. 1795-ben „Beschreibung und Anwendung eines mathematischen Instruments für die Mechaniker, zur unmittelbaren Vergleichung der circulbogen” című matematikai dolgozatát a berlini akadémia aranyéremmel jutalmazza.

1797-ben hazatér; rövid ideig a Kemény családnál nevelősködik. A következő évben a közben gimnáziummá avanszált szászvárosi iskola professzora lesz, ahol újra sok feladat várja: az iskolaépületet négy teremmel bővíti; retorikai osztályt vezet be, melyben filozófiát, hittant, matematikát, történelmet, irodalmat és poétikát tanít.

1805-ben Sárospatakon a matematikai és fizikai tanszék tanára lesz, de csak öt évet tölt a Bodrog-parti Athénban. Benkő Samu szerint az ő érdeme, hogy a kollégium a legjelentősebb magyar matematikus iskolává fejlődött a XIX. század elejére. Itt ismerkedett meg Kazinczyval, aki 1801-es szabadulása után újra tisztán akart látni a kortárs eszmeáramlatok tengerében, s ehhez Sipost nyerte meg vezetőül. Mivel Kazinczyt ekkorra főként az etika érdekelte, választása szerencsésnek bizonyult, hiszen ebben a diszciplínában alkotott barátja igazán maradandót. A filozófus barát a felkérésre német nyelvű filozófiai dolgozatot küld a criticizmusról, mert „valahogy a Filozófia jobban szól német nyelven: és én is, a mit tudok, németül tanultam volt”. Kazinczy újabb és újabb leveleivel lassan rávezeti Sipost, hogy magyarul is éppolyan jól lehet filozófolni. Így már megismerkedésük évében a hölcselő magyar nyelvű tanulmányt küld a jeles irodalomszervezőnek. Kazinczy tudja, hogy barátja versel is, s ezen művei megjelentetésére ugyancsak biztatja, bár itt a szemérmes filosz még nagyobb tartózkodásával találkozunk.

Időközben Sipos Pál a nagyhírű, nagyjövedelmű és *kényelmes* tordosi parókiára kerül. Az új prédikátor gyorsan összebarátkozik ortodox kollégájával és a falu vegyes (román és magyar) lakosságával. Írói alkatának egyébként is jobban megfelelt a meditációra készető, nyugalmas írószoba, mint a zajos, mozgalmas kollégium. Az új körülmények közepette Sipos szíve szerint újra a matematikához fordulna, de Kazinczy ezt nem hagyja, és újra filozófiai dolgozatokat vár tőle. Sipost őszintén elszomorítja matematikai „desertor”-sága, de barátja „kellemtlensége” valóban az író, költő erősítgeti benne. A német nyelv még mindig kísérti: *An die Freiheit* és *An die Glückseligkeit* című „prózaikölteményei” fémjelzik ekkori munkásságát. Kazinczy verset és prózát egyaránt szívesen látna tőle, mégis lelki és szellemi tépelődéseit tárgyalja meg lelkes barátjával, s így figyelmük is szükségszerűen filozófiai-teológiai síkra terelődik. Fichte hatását mutatja *A valóságról* című hölcséleti esszéje, melyben már az egyén felértékelődéséről, központi szerepéről olvashatunk: „*rajtunk kívül* semmi sincs *nálunk nélkül*, hanem csak *velünk együtt*”.

Sipos legfőbb törekvése, hogy a teológiát és a felvilágosodás eszméit összegeztesse, Kant szellemiségét és módszerét tükrözi: markánsan elkülöníti a tudást és a hitet; immanens Istent hirdeti; bizonyíthatatlannak és cáfolhatatlannak tartja Isten létét. A bennünk élő Isten eszméje természetesen az erkölcsi alapon felépülő teológia irányába taszítja. Kantiánus törekvéseit már a kortársak is feudalizmus elleni harcként interpretálták, így egyik filozófiai munkája

sem láthatott napvilágot. Fichte nyomán a filozófust (s így önmagát) „istenekkel truttzoló Prometheus”-nak tartja, ennek jegyében szerkeszti köteté 1809-ben korábbi műveit *A keresztény vallásnak és a világosodásnak együtt való terjedéséről* címen, s elküldi Kazinczynak. *Az Olvasókhhoz* írt előszavában hitet tesz a „világosodás” kereszténységet értelmező hatása mellett. *Az Emberről mint magába való nagy titokról* című fejezet azonban már kényes témákat fesseget: „Az istenségnek kezdete végezet nélkül az Ember.” A „szemtelen” helyesírást nem számítva is erős ez a konklúzió, de *Az Ember önnön maga szerint feltalálva* című fejezetben még tovább merészkedik: „a Természetnek magába célja nincs, hanem az ember teszi maga céljává”, sőt „az emberi cél legyen az, melynek minden természeti erő, hatalom, bölcsesség és okosság hódoljon”. *Az Esetről* szóló negyedik fejezetben hiába bizonygatja már, hogy a fejlődés nagy eredménye az ember kilépése természeti állapotából, s hogy évezredek szolgálása után boldog jövő vár rá: „Ne nézzünk hátrafelé, [. . .] hanem előre nézzünk [. . .]. Innen derül a világosság, hogy a sötétség fiainak cselekedeteket felfedezze [. . .]”. 1809-ben ilyen írás református lelkész tollából magyar nyelven nem jelenhetett meg, sőt még jó, hogy szerzőjének egyéb bántódása nem esett. Benkő Samu megemlíti, hogy papi bírálói főként szekularizált filozófiai terminusai ellen emelnek kifogást.

1814-es *Der Gang der Religion im Fortschritte der Zeit philosophisch betrachtet* című munkáját a cenzúra ugyancsak betiltotta, s csak gyöngye vigaszt jelentett a szerző számára Kazinczy lelkendező dicsérete Sipos német és latin erudíciójáról. Barátja írásai fő érdemeként megjegyzi, hogy az új filozófusokat Sipos tette érthetővé számára.

Időközben Aranka György bombázza kérdéseivel írónkat, aki az 1813-as *Lehet-é, és mennyire lehet a filozófiát popularizálni?* körkérdésre tanulmánnyal válaszolt. Jelentősebb ennél azonban a latinul írt *Praecipua Capita Religionis Christianae philosophice pertractata (A keresztény vallás alaptételei filozófiai-lag tárgyalva)*. Benkő Samu megjegyzi, hogy ez az írás is Kazinczy ösztönzésére született. Sipos e művében „a nevezetesebb dogmákat” „kritice világosítja”, s erre a korabeli cenzúra nem volt vevő: ahol a *szabadság* szó előfordult, azonnal eretnekséget szimatoltak a hívő lelkek éber őrei. Sipos dogmaellenes, filozófiai alapokon épülő szabadelvű teológiája elvágta a filozófust tervezett közönségétől. Hiába határolódott el a szabadgondolkodó materialistáktól, hitet téve a német klasszikus filozófia hazánkban is elismert képviselői mellett, a szabadságot mégis a gondolkodás felett állónak tekinti, amely ennek határait is kijelöli. A cenzúra szemében Sipos már pataki professzorsága idején (!) „priuszos” volt, ugyanis Porkoláb István temetésén elmondott nekrológiájában a természeti világ öntörvényűségét és a vakhit értelmetlenségét hirdette. A *Praecipua* esetében pedig már joggal félt (akárcsak bő kétszáz éve Dávid Ferenc) az „innovatio” vádjától, noha ő „csak renovatiojára” készült „az Evangéliumi Vallásnak”. Alapvetőnek tartotta, hogy a kereszténység megszabaduljon a hagyományos dogmatizmustól, hiszen csak így lehet a hitet elválasztani a zsarnokságtól. „Sokan úgy gondolkodnak még, hogy a Vallást a Dogmák tartják fenn: Isten őrizz! Mi lenne a szerint a Vallásból? Nem egyéb egy Politicai eszköznél a Papok s Uralkodók között.” Sipos hittanát a szabadságra alapozza, gyakorlati etikáját pe-

dig a toleranciára, melynek célja az összes keresztények újraegyesítése. A dogmák felesleges válaszfalakat emelnek az egy váron belül, s így felekezeti türelmetlenséget szítanak. Hajlandó saját vallása revíziójára: „A protestantizmusról nem csak azt kérjük, mit használt?, hanem azt is, mit ártott?” Kevés református pap merete azt azóta is egyáltalán megkérdezni, nemhogy leírni. Cenzora, Bodola János (egyébként türelmes) ortodox püspök szerint szuprakonfesszionalizmusa miatt „protestans Reformatus Pap által készítettén a Munka, még sincs abban egyik keresztény Confessionnak vagy Vallásbeli Systemának is többecske tekintet adva, mint a másiknak, hanem mindenik mellett és mindenik ellen egyformálag láttatik szollani akarni.” Nem dicséri Bodolát, hogy a fejezetcímek sorrendjében is (!) eretnekségre gyanakszik, abban azonban már van igazság, hogy „noha philosophiai lábokra akar ezen Munkában a Vallásnak egész Tudománya felépítettetni; azonban mégis a Vallásra tartozó minden eszméreték megszerezhetésinek semmi egyéb Fundamentuma vagy Princípiuma meg nem esmértetik, hanem csak a Hit, vagy is a Szent Írók szavainak való hiteldadás...” A cenzor a könyvet végül az országos cenzori bizottság elé javasolja, de a református főkonzisztórium mint „a mi Orthodox Theológiánkkal ellenkező” művet a kolozsvári *kollégium könyvtárába* viteli.

Mai szemmel nézve Sipos írásainak szomorú történetét tudjuk, nem is történetelt volna mindez másként. A református teológia egyedül a XIX. és XX. század fordulóján lett volna vevő Sipos szabadelvűségére, amikor Zoványi Jenő (1865-1958) sárospataki egyháztörténész professzor egy 1908-as, a budapesti Dávid Ferenc Egyletben (!) tartott előadása alkalmával a szabadság megszerzését Isten országa megalapításának elengedhetetlen feltételeként említi. Ezt az irányzatot a barthianizmus és vele karöltve az újjáéledő fundamentalista pietizmus elfojtotta, s azóta is ezen teológiai felfogások dominálnak a protestáns teológiában. Azonban ne gondoljuk, hogy Sipos eszméi az egyetlen szabadelvű felekezetben, az unitárius egyházban *saját korában* nyitott fülekre találtak volna. Az egyistenhívő egyház a múlt század közepén (Krizsa János Channing-kátéfordítása idején) vált valóban liberálissá, előtte csupán kevésbé volt dogmatikus mint testvérfelekezetei. Sipos tehát szerény számítások szerint is mintegy 70-80 évvel előzte meg kora egyházát, s így minden igyekezete ellenére sem válhatott az egyházi fejlődés erjesztőjévé. Kora filozófiai életével viszont szemmel láthatóan szinkronban mozgott - minden tekintetben kora jelentős magyar gondolkodója. Tartsuk meg jó emlékezetünkben – *megérdemli*.

Irodalom

1. Benkó Samu: „A helyzettudat változásai. Művelődéstörténeti dolgozatok” Kriterion Bukarest, 1977

2. Sipos Pál: „Lehet é, és mennyire lehet a filozófiát popularizálni?” (1813). In: „Galagonya magyarok. Szemelvények a magyar nyelvű filozófiából Apáczaiktól Böhmig” (szerk. Várhegyi Miklós és Kőszegi Lajos) Pannon Panteon Comitatus, Veszprém, 1992.

SZABÓ LÁSZLÓ

EGYHÁZ ÉS POLITIKA (I. rész)

Bevezető

Dolgozatom címe: egyház és politika. Témája: a politika egyházi megközelítése; a teológia és politika összefüggéseinek mai kérdései. Eszerint a fogalomtisztázás és elvi megalapozás után a következő kérdésekre keresem a választ: politizáljunk-e, miért és hogyan? Végül függelékként kapcsolok egy rövid történelmi áttekintőt.

I. Fogalomtisztázás

Az egyház meghatározása: Káténk unitárius anyaszentegyházra vonatkozó meghatározását két okból nem idézem: egyrészt, mert közismert; másrészt, mert bár dolgozatomban természetesen unitárius szemszögből, de általában a keresztény egyházakról fogok írni. Eszerint az egyházat általánosan úgy határozom meg, mint *vallásos emberek szervezett közösségét*.

A politika meghatározása: A politika görög eredetű szó; a polisz: a város, áttételesen a köz ügyeivel való foglalkozást jelenti. A politikai gondolkodás klasszikusai szerint a politika a polisz ügyeinek jó és célszerű intézését, ezek alapelveit és gyakorlását jelenti. Így a politizálás alapvetően „közéleti tördést” jelent. A politika legjobb meghatározása: **a közjó szolgálata**.

A politikában történnek azok az elhatározások, amelyek a társadalmi élet - egyéni és közösségi vetületének - irányát és útját-módját megszabják. Ez a mai demokráciákban szervezeten, politikai pártokon keresztül történik.

A politika középpontjában a hatalom kérdése áll (megszerzése, birtoklása és megosztása), s így a politikát a hatalomért folyó társadalmi küzdelemlékként is értelmezhetjük.

A politika hatalomgyakorlás jellegére utal a fogalom régi indiai jelentése, ahol királyi művészetnek számított.

A fentieket ki kell bővíteni azzal, hogy a „hatalom nem öncél, hanem eszköz a hatalom mindenkori birtokosa kezében. Felhasználja a felfogása vagy érdeke szerinti rend kialakítására. Megszabja és tőle telhetőleg biztosítja az alattvalók egymáshoz való viszonyát, jogaik és kötelességeik arányát. Éppen a hatalom eme tevékenysége létesíti az államot, mely a hatalmat és a hatalom alárendeltjeinek körét fogja egybe. Politika alatt tehát nem csupán a hatalom-szerzést, hanem ezenfelül és elsősorban az államélet külső és belső alakítását értjük.”¹ Természetesen a fentiek általában demokratikus berendezkedésű társadalmakra vonatkoznak, hiszen az önkényuralmak értelmezése szerint a hatalom elsősorban az erőszak „monopóliumát” jelenti.